

ИЗВЕШТАЈ О ОЦЕНИ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

I ПОДАЦИ О КОМИСИЈИ

1. Датум и орган који је именовao комисију

На својој XVIII седници одржаној 20. фебруара 2014. године, Наставно-научно веће Природно-математичког факултета Универзитета у Новом Саду, именовало је Комисију за оцену и одбрану докторске дисертације кандидата мр Едина Јахића под насловом „Тузлански кантон – модел трансформације индустријске у туристичку регију“.

2. Састав комисије са назнаком имена и презимена сваког члана, звања, назива уже научне области за коју је изабран у звање, датума избора у звање и назив факултета, установе у којој је члан комисије запослен:

1. др Јован Ромелић, редовни професор Природно-математичког факултета у Новом Саду, Департмана за географију, туризам и хотелијерство, ужа научна област: Друштвена географија, 03.04.2000, председник
2. др Александра Драгин, ванредни професор Природно-математичког факултета у Новом Саду, Департмана за географију, туризам и хотелијерство, ужа научна област: Туризам, 01.10.2013, ментор
3. др Јасмина Ђорђевић, редовни професор Природно-математичког факултета у Новом Саду, Департмана за географију, туризам и хотелијерство, ужа научна област: Друштвена географија, 01.07.2013, члан
4. др Добрица Јовичић, редовни професор Географског факултета у Београду, ужа научна област: туризам, 15.05.2013, члан

II ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ

1. Име, име једног родитеља, презиме:
Един, Махмут, Јахић

2. Датум рођења, општина, република:
09.09.1975. године, Тузла, БиХ

3. Датум одбране, место и назив магистарске тезе:
16.02.2007. Природно-математички факултет, Универзитет у Тузли, „Демогеографске промјене у општини Тузла од 1879. до 2005. године“

4. Научна област из које је стечено академско звање магистра наука:
Магистар природних наука из подручја географије

III НАСЛОВ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

„Тузлански кантон – модел трансформације индустријске у туристичку регију“.

IV ПРЕГЛЕД ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Докторска дисертација садржи укупно 259 страна, 84 табеле, 30 графикана, 8 карата, 21 слику и 16 прилога.

Поред Предговора, Биографије и Кључне документацијске информације као издвојених делова у раду, докторска дисертација садржи укупно 18 поглавља и 14 подпоглавља.

Поглавља означавају следеће целине:

1. Увод (1-4 стране), 2. Предмет, циљеви, задаци и хипотезе истраживања (5-6 стране), 3. Теоријско-методолошки оквир истраживања (7-12 стране), 4. Туристичко-географски положај Тузланског кантона (13-15 стране), 5. Природно-географске карактеристике Тузланског кантона: 5.1. Геолошке карактеристике, 5.2. Геоморфолошке карактеристике, 5.3. Климатске карактеристике, 5.4. Хидрографске карактеристике, 5.5. Педолошке карактеристике: 5.5.1. Долинска тла, 5.5.2. Бреговита тла, 5.5.3. Антропогена тла, 5.5.4. Техногена тла, 5.6. Биогеографске карактеристике (16-28 стране), 6. Друштвено-географске карактеристике Тузланског кантона: 6.1. Историја, 6.2. Становништво, 6.3. Насеља, 6.4. Привреда (29-41 стране), 7. Привредне прилике у Тузланском кантону у другој половини 20. и у првој деценији 21. века (42-47 стране), 8. Материјална база туризма (48-62 стране), 9. Туристички промет (63-73 стране), 10. Природна и антропогена добра у функцији развоја туризма (74-94 стране), 11. Промотивне туристичке активности (95-101 стране), 12. Селективни облици туризма Тузланског кантона - перспективе развоја туризма (102-133 стране), 13. Ставови запослених у угоститељским објектима за смештај на подручју Тузланског кантона о туризму у тој дестинацији (134-146 стране), 14. Ставови запослених у туристичким агенцијама на подручју Тузланског кантона о туризму у тој дестинацији (147-159 стране), 15. Анкетно истраживање о мотивима и преференцијама потенцијалних туриста на подручју Тузланског кантона (160-177 стране), 16. Закључна разматрања (178-186 стране), 17. Литература и други извори података (187-201 стране) и Прилози.

Увод ове докторске дисертације даје увид у мисаону структуру рада и аргументе зашто је данас важно бавити се туризмом и зашто је важан туризам у развоју једне регије.

Друго поглавље обрађује *Предмет, циљеве, задатке и хипотезе истраживања*.

У оквиру *трећег* поглавља, *Теоријско-методолошки оквир истраживања*, објашњавају се савремени проблеми у туризму, теоријске и методолошке основе рада, коришћене методе у раду и структура рада.

У *четвртом* поглављу, *Туристичко-географски положај Тузланског кантона*, приказан је положај Тузланског кантона у односу на потенцијална рецептивна подручја и стање саобраћајне инфраструктуре.

Пето поглавље описује *Природно-географске карактеристике Тузланског кантона*.

У *шестом* поглављу приказане су *Друштвено-географске карактеристике Тузланског кантона*.

Седмо поглавље се бави *Привредним приликама у Тузланском кантону у другој половини 20. и у првој деценији 21. века*, где се описује постепена привредна трансформација ове регије.

У *осмом* поглављу приказана је *Материјална база туризма*, тј. стање туристичких капацитета и у том смислу статистички подаци о туристичкој делатности у Тузланском кантону.

Девето поглавље приказује *Туристички промет* у Тузланском кантону.

У *десетом* поглављу приказана су *Природна и антропогена добра у функцији развоја туризма* у Тузланском кантону.

Једанаесто поглавље приказује *Промотивне туристичке активности* у Тузланском кантону које се обављају у циљу унапређења туризма.

У *дванаестом* поглављу представљене су могућности развоја туризам Тузланског кантона, тј. селективни облици туризма Тузланског кантона.

У *тринаестом* поглављу приказани су ставови запослених у угоститељским објектима за смештај на подручју Тузланског кантона о туризму у тој дестинацији.

У *четрнаестом* поглављу приказани су ставови запослених у туристичким агенцијама на подручју Тузланског кантона о туризму у тој дестинацији

У *петнаестом* поглављу приказани су резултати анкетног истраживања о мотивима и преференцијама потенцијалних туриста на подручју Тузланског кантона

У *Закључним разматрањима* су изнесени најзначајнији резултати до којих је кандидат дошао у теоријском делу истраживања кроз литературу и друге секундарне изворе сазнања и у емпиријском истраживању током рада на докторској дисертацији.

У поглављу *Литература и други извори података* дата је обимна листа књига, научних чланака и других извора сазнања који су коришћени у раду.

У поглављу *Прилози* приказани су анкетни упитници, карте и табеле.

V ВРЕДНОВАЊЕ ПОЈЕДИНИХ ДЕЛОВА ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ

Увод ове дисертације објашњава зашто се нарочито данас треба бавити туризмом и који су позитивни утицаји туризма на остале гране привреде. Овде се такође образлаже важност фокуса на природне и културно-историјске вредности као основи за развој туризма. Даље се објашњава зашто је концепт одрживог туризма важан за развој Тузланског кантона. У уводу је дат централни став од кога полази и око кога је формирана читава дисертација, а то је да Тузлански кантон има добру основу за развој туризма.

У оквиру поглавља *Привредне прилике у Тузланском кантону у другој половини 20. и у првој деценији 21. века* кандидат је на адекватан начин објаснио како је Тузлански кантон у привредном погледу у последњих педесет година доживео пререструктурирање, тј. од индустријске регије постепено се претвара у регију терцијарних и квартарних делатности.

У оквиру поглавља *Материјална база туризма*, кандидат је детаљно приказао стање туристичких капацитета и статистичке подаке о туристичкој делатности у Тузланском кантону. Истакао је да су потребна велика улагања у туристичку инфраструктуру како би се ниво услуга подигао на већи ниво, што представља један од главних предуслова за привлачење туриста.

У поглављу *Туристички промет* кандидат је приказао статистичке податке о броју туриста, броју ноћења и оствареном приходу у Тузланском кантону и направио компарацију са Федерацијом БиХ и БиХ. На основу ових података видимо да туризам представља значајну привредну грану, али и евидентна је чињеница да је у области туризма доста присутна сива економија.

У поглављу *Природна и антропогена добра у функцији развоја туризма* кандидат је приказао који су то главни туристички ресурси са којима располаже Тузлански кантон. Констатовао је да постоје бројни ресурси, али и то да су потребна велика улагања како би се ови ресурси ревитализирали и на правилан начин валоризирали.

Поглавље *Промотивне туристичке активности* даје детаљно и прецизно објашњење концепта туристичке промоције, његовог развоја и примену широм света. Кандидат је констатовао да сви субјекти на простору Тузланског кантона који се баве туризмом требају унапредити своју промоцију и бити доста агилнији у промоцији Тузланског кантона као коначне дестинације.

У поглављу *Селективни облици туризма Тузланског кантона - перспективе развоја туризма* Тузлански кантон се посматра као туристичка дестинација и разматрају се облици туризма који се могу још више развијати и за које постоје добре претпоставке за развој. Овде се разматрају и могућности како и на који начин користи туризам као алат унапређења локалне средине у смислу бољег квалитета живота за локалну популацију. Овде су представљени најперспективнији облици туризма који се базирају на природним и антропогеним вредностима Тузланског кантона.

Следећа фаза докторске тезе бави се истраживањем тржишта. Теренско истраживање спроведено је на територији Тузланског кантона који се састоји се од 13 општина. Полазиште истраживања се базирало на анализи ресурсне основе и стања туризма (промета и смештајних капацитета), те запосленима у туризму. Затим су анализирани стратешки документи, кроз које су сагледани ставови кантоналне власти у погледу туризма. Спроведено је и анкетно истраживање, с циљем да се сагледају ставови запослених у туристичким агенцијама и угоститељским објектима за смештај (превасходно хотелима - најрепрезентативнијим смештајним капацитетима). Као пружаоци услуга,

они су у директном контакту са потрошачима – туристима, али и бројним примарним и секундарним интересним групама (локално становништво, привредни субјекти, држава). У Тузланском кантону се налазе 72 угоститељска објекта за смештај, док је анкетно истраживање обухватило 10% капацитета и 18 туристичких агенција и анкетирано је 20% капацитета. Анкетно истраживање је показало колики је њихов значај за креирање развоја туризма. Самим тим, јасно је да се ради о узорку који може да да конкретне одговоре на питања везана за адекватност понуде, односно потребне правце развоја туризма ТК. Коначно, анкетно истраживање је спроведено и међу локалним становништвом, њих 260, као потенцијалним домаћим туристима, али и потенцијалним пружаоцима услуга туристима. Анкете су базиране на упитнику коришћеном за истраживање туристичког тржишта Србије, током израде Стратегије туризма РС (2005, 2006). Примењена је петостепена Ликертова скала. Фреквенцијска анализа је обрађена у статистичком програму SPSS (верзија 20). Код обраде података у анкети спроведеној међу резидентима, из дескриптивне статистике, поред анализе минималних, максималних вредности у одговорима и фреквенција, рађене су аритметичка средина (\bar{X}) и стандардна девијација (σ). Примењена је и унакрсна анализа одређених података. Кроз анкетно испитивање највише применом Hung & Petrick (2009) скале, односно њене адаптације за ово истраживање извршена је компаративна анализа мотива и других наведених фактора (пол, године старости, образовање итд.) битних за избор туристичке дестинације. Истраживање је спроведено кроз следеће кораке: прикупљање материјала, проучавање и поређење резултата сличних истраживања, детерминисање и генерализација тренутног стања изучаване проблематике, истакнути су проблеми и перспективе изучаване проблематике и могући предлози унапређења стања туризма и дискусија и закључци. Циљ поменутог истраживања био је издвајање доминантних мотива, односно најважнијих преференција туриста, али и ставова запослених у угоститељским објектима и туристичким агенцијама о стању туризма, али и могућностима развоја и унапређења туризма у Тузланском кантону.

У *Закључним разматрањима* су прецизно издвојени најзначајнији резултати до којих је кандидат дошао у свим деловима докторске дисертације. Јасно су образложене и поткрепљене постављене хипотезе које су докторском дисертацијом потврђене.

Наведена *Литература и извори података* су изузетно обимни, актуелни (како домаћи тако и страни) и везани су за истраживану проблематику.

VI СПИСАК НАУЧНИХ И СТРУЧНИХ РАДОВА КОЈИ СУ ОБЈАВЉЕНИ ИЛИ ПРИХВАЋЕНИ ЗА ОБЈАВЉИВАЊЕ НА ОСНОВУ РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

1. Jahić, E., Dragin, A., Romelić, J. 2014. Industrial Heritage in the Tourist Offer Tuzla Canton, Turizam, 18/1 (у штампи), ISSN 1821-1127.
2. Jahić, E., Dragin, A., Jovanović, T. 2014. Tourism Offer in Tuzla Canton – Attitudes of Employees in the Tourism Sector. Turizam, 18/3 (у штампи), ISSN 1821-1127.

VII ЗАКЉУЧЦИ ОДНОСНО РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Обзиром на развојне трендове, природне и антропогене потенцијале, стање инфраструктуре, досадашњи ниво развијености туризма, као и стратешку усмереност да се у будућности развија као туристичка регија, туризам дугорочно представља једну од најперспективнијих привредних грана Тузланског кантона. Тузлански кантон представља једну од најзначајнијих туристичких дестинација у Босни и Херцеговини, који упркос тренутном имицу још увијек има велике потенцијале за додатни развој туризма. Тузлански кантон захваљујући свом географском положају, природним и културним богатствима, привредној развијености, постојећој инфраструктури, саобраћајној повезаности и разноврсности туристичких потенцијала представља у пословном смислу атрактивну привредну регију.

У предатном времену, тј. до 1992. године економску слику Тузланског кантона су доминатно формирали капацитети индустрије, енергетике и рударства. Неповољно економско–финансијско стање, последице девастирања у рату и застарелости технологије, недостатак

капитала, ниско коришћење капацитета и знатан губитак тржишта за индустрију, учиниле су базно-сировинску производњу Тузланског кантона „индустријама у заласку“ и значајно су умањили економску снагу Кантона, а економске трендове усмерили у другим правцима. Законодавна и извршна власт Тузланског кантона исправно је схватила да обнављање некадашње привредне структуре (индустрије) и на њој заснован будући привредни развој нема реалних претпоставки за развој Тузланског кантона. Будући да је Тузлански кантон у својој развојној политици претежним делом упућен на властите могућности, а то су атрактивни природни и антропогени ресурси – туризам као развојна шанса Тузланског кантона наметнуо се сам од себе. Ти природни и антропогени ресурси јављају се као проверени и потпуно извесни развојни потенцијали који пружају могућност целогодишње понуде бројних туристичких садржаја. Ово одређење власти Тузланског кантона које се заснива на развоју туризма у потпуности се уклапа у савремене развојне трендове у свету. На овај начин долази до постепене привредне трансформације Тузланског кантона. Тузлански кантон се у последњих петнаест година постепено трансформише од индустријске регије у којој је преовладала базна индустрија у туристичку регију, која нуди различите облике туризма (летњи, планински, бањски, верски итд.). Када се изврши квалитетна анализа тренутног стања, али и реалних потребних инвестиција долазимо до закључка да Тузлански кантон има добру основу, али и добре компаративне предности за развој туризма.

У Тузланском кантону заступљеност, односно бројност директних и индиректних рецептивних фактора је различита од општине до општине. У области туризма и угоститељства регистровано је 1.834 привредна субјеката. Највише регистрованих субјеката који се баве туристичко-угоститељском делатношћу налазе се у Општини Тузла (629), Лукавац (281) и Живинице (277). Смештајни капацитети представљају један од кључних носиоца туристичке понуде. Сходно врсти угоститељских објеката за смештај на подручју Тузланског кантона највише су заступљени објекти типа мотела (16), хотела (13) и соба за изнајмљивање (16), затим објеката приказаних као „сеоско домаћинство“ (16) и пансион (9). Незнатно је учешће гостионица са преноћиштем (2), преноћишта (1) и кампова (1). Оваква структура угоститељских објеката за смештај још увек не одражава савремене туристичке захтеве. Од укупно 14 регистрованих хотела - један је у категорији четири звездице, осам их има ознаку кетегорије три звездице, један хотел има ознаку кетегорије две звездице, два хотела су са једном звездицом, а један хотел није категорисан („Мушка вода“ у Кладњу који је у фази реконструкције). Један хотел је у фази изградње - Хотел „Бристол“. Од укупно 16 мотела колико их је регистровано, девет их носе ознаку категорије са три звездице, што је и највећа категорија за ову врсту угоститељских објеката за смештај. Четири мотела носе ознаку категорије са две звездице, док су три објекта сврстана у трећу категорију и носе ознаку једне звездице. Капацитет угоститељских објеката за смештај огледа се и у броју лежаја који се могу ставити на употребу гостима. У Тузланском кантону у објектима за смештај туристима је на располагању 1.050 соба са 2.114 лежаја. Сходно општинама које располажу са смештајним капацитетима, највише их је у Тузли, где је гостима на располагању 733 лежаја у 418 соба, затим у Лукавцу, где је у понуди 466 лежаја у 230 соба и Кладњу где се налазе 104 собе са 246 лежаја. Најзначајнији капацитети код угоститељских објеката за смештај су врсте хотел, затим мотел и собе за изнајмљивање. У понуди хотела налази се 974 лежаја распоређена у 509 соба, у мотелима понуда је 490 лежаја у 233 соба, у пансионима се налази 217 лежаја распоређених у 98 соба и у собама за изнајмљивање је 208 лежаја у 102 собе.

Праћење кретања туриста у Тузланском кантону се врши кроз праћење броја долазака и броја ноћења у угоститељским објектима који пружају услуге смештаја. Кретање броја туриста и броја ноћења у угоститељским објектима који пружају услуге смештаја у Тузланском кантону приказан је у овом раду за период од 2000. до 2011. године, док период пре 2000. године није могуће квалитетно приказати, јер се у том периоду формирала власт Тузланског кантона и нису све институције система функционисале у пуном капацитету. Број долазака туриста у Тузланском кантону 2000. године је износио 31.314, док је број ноћења износио 61.068. Након тога се бележи константно повећање и броја долазака туриста и броја ноћења, све до 2008. године, када долази до светске економске кризе. Од тада, па све до данас, долази до пада и броја долазака туриста и броја ноћења. Тузлански кантон је током 2011. године посетило 23.997 туриста, и то 12.724 домаћих туриста и 11.273 иностранца и остварено је 40.428 ноћења. Ови показатељи су неповољни за развој туризма Тузланског кантона, али и свеукупне привреда. Међутим, када се сагледа кумулативно период од 2000. до 2011. године види се да је у овом периоду Тузлански кантон посетило 401.737 туриста који су остварили 663.995 ноћења. Ови подаци показују да је туризам, ипак, веома значајна

привредна грана, која заслужује велику пажњу кантоналних власти и представља добру перспективу за развој Тузланског кантона. Просечна дужина боравка туриста на подручју Тузланског кантона у 2011. години износи 1,68 дана (што је одлика градског или пословног туризма). Ова чињеница указује на недовољну искоришћеност туристичких потенцијала, као и на проблеме недовољне увезаности смештајних капацитета, туристичких агенција и Туристичке заједнице Тузланског кантона.

Финансијски промет у ресторатерству Тузланског кантона у целом посматраном периоду од 2000. до 2011. године је у константном повећању и повећао се са 9.340.000 на 25.662.000. Када се израчуна кумулативно, види се да је промет у угоститељству Тузланског кантона у периоду од 2000. до 2011. године износио 206.672.000 КМ, што сасвим довољно показује колики је значај ове привредне гране за развој Тузланског кантона. Захваљујући напред наведеним подацима у последње време се врше велика инвестициона улагања у туристичке објекте, што потврђује чињеницу да туризам представља реалну основу за будући привредни развој овог подручја. Пружаоци туристичких услуга су свесни да ниво квалитета свих компоненти понуде туристичке дестинације мора бити на високом нивоу и да се у свом раду морају прилагодити трендовима на тржишту понуде и потражње. Власти (кантоналне и општинске) и приватни предузетници у Тузланском кантону су схватили да једино суживот свих учесника у туризму и заједнички напори унутар туристичке дестинације могу резултирати богатом и конзистентном понудом, те позитивним имицом дестинације. Оно што је потребно урадити на плану угоститељске понуде је да треба подићи ниво услуга, ниво хигијене, приступ према гостима, као и одређене активности у погледу измене ентеријера. Понуду у сваком погледу треба обогатити и проширити. Постојеће објекте треба прилагодити европским стандардима угоститељске понуде, у погледу асортимана услуга и у погледу естетике.

Тузлански кантон има изграђен имиц на локалном и регионалном нивоу и постао је препознатљива туристичка дестинација у Босни и Херцеговини. Тузлански кантон тежи да постане препознатљива модерна туристичка регија која свој развој прилагођава савременим туристима. Тузлански кантон у свом туристичком пословању тежи да постане заокружена целина која располаже атрактивним рецептивним и комуникативним факторима, то јест свим оним природним, друштвеним, културно-историјским, саобраћајним и претпоставкама за смештај, исхрану, одмор и рекреацију, као и забаву туриста, што уствари представља изграђену и заокружену туристичку понуду. Власти Тузланског кантона су свесне да туризам својим развојем доста утиче на простор у којем се развија и он посредно и непосредно утиче на обликовање тог простора, како физиономски преко различитих објеката туристичке инфраструктуре и супраструктуре и присуства већег броја туриста, тако и по функцији, где место поред постојећих добија и туристичку функцију, која може бити доминантна или пак најзначајнија функција, а посебно у неразвијеним општинама. Проблем представља то што туристички производ Тузланског кантона није у потпуности дефинисан. Туристички производ представља централни инструмент маркетинга у туризму. Уколико туристички производ није позициониран на одговарајући начин, остали инструменти маркетинга не могу доћи до изражаја. Туристички производ Тузланског кантона се мора што прецизније дефинисати, јер се само путем његовог дефинисања може одредити, односно прецизно димензионирати, што све може бити укључено у туристичку понуду и који производи ће у будућности представљати кантон као препознатљиву и привлачну туристичку регију. Све општине Тузланског кантона су по много чему специфичне, али са мало бољом организацијом може се осмислити и припремити туристичка понуда, подједнако за домаћег и страног клијента. На простору Тузланског кантона су места која по својим садржајима могу бити у квалитетном смислу респектабилни објекти туристичке понуде.

Тузлански кантон има одличан потенцијал за развој туризма, привредне гране која може снажно допринети развоју свеукупног економског напретка. Географски положај, те природни и антропогеографски потенцијали показују да постоје повољни услови за развој туристичке привреде на овом кантону. Ова регија обилује богатим природним наслеђем и једна је од ретких регија која на релативно малом простору има толико разноврсну и добро очувану природну средину. Према студији Природне и историјске вриједности Тузланског кантона из 2001. године на подручју Кантона евидентирана су 32 локалитета изузетно вредних природних добара. Поред природних богатстава, Тузлански кантон представља дестинацију са богатим културно-историјским вредностима која су основ за развој туристичке привреде, где се већ деценијама постижу запажени економски и други резултати. Културно-историјским наслеђем Тузланског кантона сматрају се

објекти и остаци различитих цивилизација и друштава које су боравиле на овом подручју од праисторије до данас. Ради се о широком спектру споменичког инвентара који припада културном кругу различитог етничког и религиозног система вредности које су на овом простору остављале разне цивилизације. Према подацима Завода за заштиту културно-историјског наслеђа и природних ријеткости Сарајево на простору Тузланског кантона евидентиран је 381 споменик, односно споменички комплекс. Из праисторијског периода евидентирано је укупно 32 културно-историјска споменика, из средњовековног периода 154, из османског 126 и аустроугарског периода 62 споменика. Поред природних и антропогених богатстава ова регија има и друге вредности, традиционалну гостољубивост људи који овде живе, постојећу туристичку инфраструктуру - хотеле, одмаралишта, те познате туристичке производе и услуге, мултиетнички карактер регије и различите обичаје. На основу напред реченог може се закључити да се на простору Тузланског кантона налазе бројне природне и културно-историјске знаменитости које представљају добру основу и велики потенцијал за развој туристичке привреде, а преко ње и укупног привредног развоја читавог кантона. Због тога власти Тузланског кантона интензивно раде на ревитализацији, валоризацији, заштити, чувању и презентацији културног и природног наслеђа на овом простору у циљу промоције и развоја туризма, што ће имати одлучујући утицај на долазак, како домаћих, тако и страних туриста.

Промотивне туристичке активности представљају значајну иновативну делатност у раду туристичких радника Тузланског кантона. Сложене и значајне активности промоције туристичких програма, понуда и активности обавља Туристичка заједница Тузланског кантона са својим подружницама (Тузла, Живинице, Градачац, Лукавац, Грачаница, Кладањ, Калесија, Бановићи, Добој-Исток, Сребреник и Челић). У томе велики значај имају и туристичке агенције. Туристичке агенције на различите начине путем медија, интернета, афиша, сајмова, туристичке сигнализације и на многе друге начине врше презентацију Тузланског кантона као интересантне туристичке дестинације. Уговорима са туристичким агенцијама, туристички уреди у туристичкој заједници Тузланског кантона и општинама, обезбеђују солидну посету туриста на простор кантона, а тиме и одређени извор прихода за пословање давалаца туристичких услуга. У Тузланском кантону упркос бројним атракцијама и вредностима, није довољно развијен туристички производ и нису адекватно развијени нити представљени и комерцијализовани туристички производи, ни на домаћем ни на међународном туристичком тржишту. Тако да предуслови нису у довољној мери искориштени нити промовисани за развој профитабилних туристичких активности. Туризму мањка партнерстава и промоције на тржишту, располаже се са мало путних веза између туристичких дестинација, постоји низак ниво пропратних услуга и недостатак је високо образованих туристичких стручњака. Код грађана је недовољно развијена свест о туризму и заштити околине, низак је ниво промоције рецептивног туризма. Евидентан је и недостатак примене стандарда у струци, а туристичка инфраструктура у неким деловима Тузланског кантона је превазиђена и неадекватна.

У спроведеном анкетном истраживању, метод истраживања заснивао се на испитивању туриста или потрошача туристичких услуга, запослених у угоститељским објектима за смештај као пружаоца туристичких услуга и запослених у туристичким агенцијама, путем анкете са три групе питања. У првом делу, питања су везана за опште карактеристике туриста и запослених, као и начин информисања и доласка у дестинацију. Други део се односи на перцепцију, односно оцену смештајних и угоститељских услуга дестинације, док је трећи део базиран на вредновање ресурсних капацитета дестинације и перцепцији развоја туризма у будућности. Интересантно је истаћи да су добијени одговори за све три групе готово идентични. Добијени индикативни подаци омогућили су идентификацију могућих релевантних елемената који би могли утицати на имиџ Тузланског кантона и перцепцију дестинације у свести туриста. Спроведено истраживање указује на могућност формирања слике о Тузланском кантону: ради се о дестинацији у којој туристи угодно и радо бораве, изузетних природних атракција и ресурса, гостољубиве средине, са солидним смештајним и угоститељским потенцијалима, али су истакнути и елементи који се могу унапредити и додатно развијати. Кроз понуђене одговоре видимо да је потребно извршити модернизацију објеката и пословања. Такође, спомињу се и увођење нових садржаја и бољи квалитет услуга, јер то представља основу развоја туристичке привреде у једној регији и истакнуто је да би приступачније цене и већи квалитет услуга били основа конкурентске предности Тузланског кантона. Може се претпоставити да ће побољшање квалитета услуга утицати на бољу сатисфакцију туриста, што ће резултирати већом продајом и економским ефектима. Кључ за пружање квалитетне услуге је разумевање и испуњење очекивања туриста. Потенцијали и вредности су велике и само права и

благовремена стратегија за релативно кратко време може их ставити у функцију савременог и развијеног туризма, чему Тузланског кантона, разумљиво, тежи.

Сви учесници у туризму морају својим ангажманом презентовати кантон широј јавности, отворити процес сталних посета туриста, а самим тиме допринети развоју свих сегмената привређивања, од оних које припадају туризму као делатности, преко оних које су комплементарне туризму. Стручно и добро припремљено особље је гаранција неопходног континуитета и важан развојни фактор. Поред свих ових активности неопходно је укључити и приватни сектор у промоцију туризма. Локални економски развој се заснива на принципу да богатство и бољи квалитет живота у локалним заједницама не стварају државне власти него приватна предузећа која зависе од повољних услова пословања на локалном нивоу и стварању просперитета. Сви учесници туризма окупљени око јасне заједничке визије, морају деловати заједно и координисано на уклањању препрека ка испуњењу стратешких циљева развоја туризма. Стога Тузлански кантон мора битно подићи конкурентност и атрактивност туристичких производа путем респектабилних светских искустава и властитих иновација, ослањајући се на оне производе и пословне секторе у туризму који имају глобалну перспективу и где може изградити глобалну конкурентност.

Обзиром на развојне трендове, као и стратешку усмереност, да се у будућности Тузлански кантон развија као еколошка регија, туризам представља једну од најперспективнијих привредних грана. У дугорочном програмирању развоја туризма у кантону било би неопходно увести еко технологије, затим производњу нових производа из отпадних материјала, пречишћавање вода и уклањање отпадака, као и низ других решења везаних са заштитом човекове околине. Само равнотежом у међусобном односу и испуњавању потреба односно циљева различитих учесника на туристичком тржишту створиће се стабилан и дугорочно одржив туристички развој. С обзиром на глобалне еколошке, социјалне и привредне изазове међународна заједница је у Рију Де Женеиру Агендом 21 одредила оквир ради осигурања одрживог развоја који је Светска туристичка организација конкретизовала за туризам.. Развој туризма у Тузланском кантону морат ће се темељи на очувању разноликог природног и културног богатства; на принципима одрживог развоја у планирању квалитетне туристичке понуде; на адекватном тржишном позиционирању и промоцији, те заједничком деловању свих појединаца и стручних институција који директно и индиректно учествују у туризму. Доследном имплементацијом ових принципа осигураће се дугорочни раст позитивних ефеката од туризма, који ће на тај начин ојачати своју позицију значајног фактора привредног раста и генератора нових радних места. Такође, обезбедиће се на најадекватнији начин економска валоризација туристичких потенцијала Тузланског кантона који ће директно утицати на развој осталих привредних и ванпривредних делатности кантона. Међутим, велике препреке за квалитетнији развој туризма у Тузланском кантону представљају: лоша инфраструктура у појединим деловима кантона, недостатак туристичких промотивних активности, недовољна едукованост туристичких кадрова и недостатак јачег партнерства или заједничког наступа на тржишту туристичко-угоститељских организација и надлежних нивоа власти, недовољно развијена свест грађана о околини и туризму, непостојање имплементације стандарда, те застарела туристичка инфраструктура у неким областима кантона. Потребе овог сектора су: израдити стратегију развоја туризма Тузланског кантона, употпунити туристичку понуду кроз дефинисање туристичких производа помоћу којих ће Тузлански кантон постати препознатљив, побољшати активности туристичког маркетинга, унети више културних догађања и такмичења туристичких организација на регионалном/државном нивоу, побољшати квалитет туристичких услуга, припремити смернице за стручну обуку туристичких водича, израдити туристички водич и туристички проспект за Тузлански кантон, едуковати запослене у туризму из домена квалитета услуга и пословне етике, основати општинске туристичке подружнице, поставити туристичку сигнализацију у свим подручјима кантона, инвестирати у подизање нивоа свести грађана о добробити коју може донети туризам, идентификовати туристичке потребе деце/омладине и њихово укључивање у развој туризма и заштиту околине, дати подршку идејама за самозапошљавање у сектору туризма, те уређење и унапређивање постојеће/развој нове инфраструктуре и туристичких дестинација, уклањање мина с туристичких локација, побољшање смештајних и хотелских капацитета, изградња инфраструктуре потребне за коришћење термално-минералних извора воде, уређење речних и језерских обала, чишћење дивљих депонија чврстог отпада, изградња регионалне депоније за чврсти отпад, заштита природног/културног наслеђа. Изазови у овом сектору су: искористити географски положај регије за развој транзитног туризма и инвестиције; дефинисати туристичке брендове на неким локацијама; појачати сарадњу са суседним

државним/регионалним тржиштима туризма; развијати туризам у складу са савременим тржишним трендовима, а по угледу на конкуренцију, што ће довести до унапређења читаве регије у свим њеним сегментима; завршити транзицију власништва (приватизацију) над туристичким капацитетима; радити на уједначеном развоју туристичког сектора широм Тузланског кантона; појачати промоцију туризма на регионалном/државном/међународном нивоу; приступити донаторској помоћи за сектор туризма; повећати ниво предузетништва у туризму; едуковати рурално становништво из области развоја туризма; створити туристичку понуду која се заснива на мултиетничким садржајима; као начину оснаживања процеса помирења и развијати туристичке пројекте који прелазе општинске и ентитетске границе. Простора је много, јер постоје предуслови (ресурсна база) за лов и роболов, зимски, летњи, здравствени туризам у природи и дивљини, авантуристичке спортове, планинарење, пословни, културни, меморијални, етно, рецептивни, еко-туризам.

Узимајући у обзир наведене стратешке правце развоја туризма и туристичке потенцијале Тузлански кантон сасвим сигурно може да постане препознатљива и респектабилна туристичка регија, која ће нудити различите туристичке производе који комбинују атрактивне природне, историјске и антропогене елементе којима обилује.

VIII ОЦЕНА НАЧИНА ПРИКАЗА И ТУМАЧЕЊА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА

Предузете истраживачке активности, коришћене статистичке методе, квалитативна анализа података, као и приказани резултати, представљају одговарајућу научну апаратуру помоћу које је дата адекватна слика развоја туризма у Тузланском кантону. Резултати истраживања прате постављене циљеве и задатке истраживања и приказани су јасно и прегледно помоћу табела, графикана и фотографија, уз одговарајућа тумачења у тексту. Подаци добијени истраживањем су статистички обрађени помоћу адекватних статистичких анализа. Кандидат је резултате истраживања јасно и прецизно тумачио. Наведена литература је врло обимна, савремена и везана за проблематику концепта развоја туризма. На основу начина приказивања и тумачења података, може се констатовати да рад садржи оригиналне научне резултате који задовољавају захтеве нивоа докторске дисертације.

IX КОНАЧНА ОЦЕНА ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

1. Да ли је дисертација написана у складу са образложењем наведеним у пријави теме?

Докторска дисертација магистра Един Јахића написана је у складу са образложењем наведеним у пријави теме.

2. Да ли дисертација садржи све битне елементе?

Дисертација садржи све битне елементе који представљају оригиналан научни допринос у области изучавања развоја туризма.

3. По чему је дисертација оригиналан допринос науци?

Комисија сматра да ова докторска дисертација представља оригинални научни допринос у области развоја туризма у једној регији, јел пружа модел њене даље афирмације. Посебност овог истраживања, када је у питању туризам Тузланског кантона лежи у томе што је реч о регији која је слабо туристички валоризована, при чему су извршена обимна истраживања на терену, нарочито у сегменту спознаје ставова актера у туризму – запослених и локалног становништва (пружаоци услуга, али и потенцијални туристи). Кандидат је емпиријско истраживање базирао на добро проученој теорији. За обраду добијених података у дисертацији је коришћена оригинална комбинација квалитативних и квантитативних метода за утврђивање потенцијала регије у сврху развоја туризма и конкурентности Тузланског кантона на домаћем и међународном туристичком тржишту. Такође, новину представља креирање предлога могућег модела развоја селективних облика туризма. На основу наведеног, може се констатовати да докторска дисертација мр Едина Јахића представља оригинални научни рад и пружа конкретан допринос науци.

4. Недостаци дисертације и њихов утицај на резултат истраживања?

У докторској дисертацији нема недостатака који би утицали на резултате истраживања.

X ПРЕДЛОГ

На основу укупног сагледавања оцене докторске дисертације кандидата мр Едина Јахића, под насловом „Тузлански кантон – модел трансформације индустријске у туристичку регију“, Комисија позитивно оцењује ову дисертацију и предлаже Наставно-научном већу Природно-математичког факултета Универзитета у Новом Саду да **прихвати позитивну оцену и одобри кандидату да докторску дисертацију под овим насловом јавно брани.**

У Новом Саду,

ЧЛАНОВИ КОМИСИЈЕ:

др Јован Ромелић, редовни професор
ПМФ-а у Новом Саду, председник

др Јасмина Ђорђевић, редовни професор
ПМФ-а у Новом Саду, члан

др Добрица Јовичић, редовни професор
Географски факултет, Београд

др Александра Драгин, ванредни професор
ПМФ-а у Новом Саду, ментор